

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО
ТА КРИМІНАЛІСТИКА**

БОКОВНЯ В. М.,
кандидат юридичних наук, доцент
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

УДК 94(477) «1953/1964»

ОРГАНИ ПОПЕРЕДНЬОГО СЛІДСТВА У 1953-1964 рр.

У статті висвітлюється процес становлення та реформування органів досудового слідства в УРСР у період 1953-1964 рр.

Ключові слова: *слідство, попереднє слідство, дізнання, право провадження, начальник слідчого відділу, громадський помічник слідчого.*

В статье освещается процесс становления и реформирования органов досудебного следствия в СССР в период 1953-1964 гг.

Ключевые слова: *следствие, предварительное следствие, дознание, право осуществления, начальник следственного отдела, общественный помощник следователя.*

The article highlights the process of formation and reformation of the criminal investigation in the USSR during the 1953-1964 biennium.

Key words: *investigation, preliminary investigation, inquiry, proceeding right, head of the investigation department, public assistant investigator.*

Вступ. Актуальність теми дослідження. Концепцією судово-правової реформи, яка схвалена Верховною Радою України 1992 р., передбачено послідовне реформування слідчого апарату, прийняття державної програми реформування слідчих органів та закону про слідчі органи і органи дізнання, створення правових і матеріально-технічних передумов для незалежного слідчого апарату з відповідною спеціалізацією слідчих. З огляду на ці положення тема вдосконалення слідства, основних напрямів його реформування останнім часом набуває все більшої гостроти.

Постановка завдання. Мета та задачі правоохоронних органів у кримінальному процесі єдині, але умови та способи їх досягнення і виконання різні. Кожний уповноважений державою орган вирішує особливі задачі та виконує лише йому властиву спеціальну функцію.

Результати дослідження. Слід відзначити, що відповідальна частина роботи по боротьбі з порушеннями закону покладалася і покладається на органи дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Важлива роль в цій роботі відводиться саме дізнанню та досудовому слідству. Від ефективності діяльності органів дізнання та слідства, чіткого розмежування їх компетенції, від ініціативи та професійного уміння слідчих правильно, на діловій основі, збудувати взаємовідносини з оперативними підрозділами ОВС та Служби безпеки залежить успіх їх роботи по боротьбі із злочинністю.

Питання попереднього розслідування як однієї із стадій кримінального процесу висвітлювались у роботах багатьох науковців: Т.В. Альшевського, С.В. Бородіна, Г.Ф. Горського, М.М. Гродзинського, М.К. Гурського, П.М. Давидова, М.С. Дьяченко, М.В. Жогіна, Л.М. Карнеева, З.Ф. Ковриги, А.М. Ларіна, В.Г. Лукашевич, М.М. Міхєєнко, Д.С. Перлов, Р.Д. Рахунов, М.С. Строговича, А.Д. Соловійова, П.І. Тарасова, М.А. Чельцова, О.Н. Ярмиша. Окремі питання розслідування висвітлюють у своїх публікаціях М.В. Кожевніков, В.А. Стрємовський, Н.А. Якубович.

Окремі питання дізнання та попереднього слідства в УРСР розглядались у публікаціях М.І. Бажанова, І.С. Галагана, А.А. Горницького, А.І. Діденко, А.І. Дубинського, О.М. Подопрєлова та багатьох інших.

У 1933 р. прокуратура СРСР стала самостійним державним органом, що володіє слідчим апаратом. У той же час нижчестоящі органи прокуратури і віднесені до них слідчі продовжували перебувати в системі наркомату юстиції.

З 1936 р. слідчий апарат був зосереджений в Прокуратурі СРСР. В організаційному плані характерними рисами його були, з одного боку, наявність єдиного слідчого апарату із кримінальних справ в системі прокуратури і одночасно численні труднощі, зумовлені, як правило, перевантаженнями слідчих, і, з іншого боку – зростанням ролі органів дізнання у розслідуванні злочинів, для чого в 1940-1950 рр. в міліції були створені свої слідчі апарати, керівництво, яких здійснювалося слідчим відділом Головного управління міліції МВС СРСР.

У період Великої Вітчизняної війни специфічною особливістю попереднього слідства став розвиток кримінально-процесуального законодавства по лінії розширення юрисдикції військової юстиції, викорінення та спрощення процесуальної регламентації щодо деяких злочинів [1].

У післявоєнний період діяв КПК СРСР 1923 р., а на Україні – Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. У із внесеними до нього доповненнями та змінами. Як і раніше, по основній масі справ із загально-кримінальних злочинів досудове слідство здійснювало дізнання, яке за своєю формою фактично не відрізнялося від попереднього слідства. Слідчий апарат формально залишався єдиним, зосередженим в органах прокуратури, але основну масу кримінальних справ розслідувала міліція та її слідчі [2].

У 1959 році, в ході чергової реформи кримінального судочинства, слідчі підрозділи в органах внутрішніх справ були ліквідовані. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 р. правом попереднього слідства наділялися тільки слідчі прокуратури і держбезпеки.

Тому все навантаження з розслідування кримінальних справ нелегким тягарем лягло на слідчі органи прокуратури, які з об'єктивних причин того часу не в змозі були забезпечувати розслідування всіх справ. Унаслідок цього становище слідчих підрозділів було схоже на повоєнне, коли органи дізнання міліції продовжували виконувати функції попереднього слідства і порушені справи передавалися для закінчення розслідування в органи прокуратури лише тоді, коли значний обсяг роботи було виконано.

Після прийняття Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 р. було затверджено новий Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, який набув чинності з 1 квітня 1961 р. Він зафіксував вичерпний перелік органів попереднього слідства, чітко визначив статтею 111 КПК УРСР співвідношення та підслідність слідчих прокуратури, слідчих органів державної безпеки і органів дізнання, в результаті чого останні розслідували склади злочинів, передбачені 78-ма статтями КК УРСР, тобто близько 60 % усіх кримінальних справ.

КПК УРСР 1960 р. складався з 6 розділів, 34 глав і 424 статей. КПК УРСР проголошував демократичні принципи кримінального процесу, такі, зокрема, як обов'язковість у кожному випадку виявлення ознак злочину порушити кримінальну справу і розкрити злочин; недопустимість притягнення як обвинуваченого не інакше, як у порядку, встановленому законом; здійснення правосуддя лише судом; незалежність суддів та підкорення їх тільки закону; всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи; обов'язок виявляти умови, що спричинили вчинення злочину і правопорушення; участь народних засідателів і колегіальність розгляду справ у суцї; гласність судового розгляду справ; активна участь громадськості у виявленні й відверненні злочинів і правопорушень та у судочинстві тощо.

Зокрема, ст. 114 КПК УРСР значно розширила повноваження слідчого шляхом підвищення його процесуальної самостійності, що полягала в самостійності прийняття всіх рішень про напрямок попереднього слідства та проведення слідчих дій, за винятком тих випадків, коли законом була передбачена необхідність отримання санкції від прокурора [3].

Також слідчий, відповідно до ст. 114 КПК Української РСР, може давати органам дізнання доручення, винесені, відповідно до закону, з кримінальної справи, яка перебуває в його провадженні. Доручення слідчого є обов'язковими для органу дізнання, який повинен у десятиденний строк дати на нього письмову відповідь.

Повноваження та організаційна структура КДБ УРСР повністю відповідали повноваженням і організаційній структурі КДБ СРСР. Процесуальні повноваження органів КДБ при РМ УРСР, їх підслідність були визначені з прийняттям Кримінального (1960) і Кримінально-процесуального (1961) кодексів УРСР. Слідчі КДБ при РМ УРСР мали право вести попереднє слідство в справах: про зраду батьківщині; шпигунство; терористичний акт; терористичний акт проти представника іноземної держави; диверсію; шкідництво; антирадянську агітацію і пропаганду; організаційну діяльність, спрямовану на вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а також контрабанду; масові безпорядки; незаконний виїзд за кордон і незаконний в'їзд до СРСР; порушення правил міжнародних польотів; розголошення військової таємниці або втрату документів, які містять військову таємницю тощо.

Хрущовський період в історії органів охорони громадського порядку характеризується значним підвищенням їхньої ролі у провадженні попереднього розслідування. Так, якщо право провадження дізнання органи охорони громадського порядку вже мали, то право провадження попереднього слідства вони отримали у 1963 р. Підставою права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку» від 06.04.1963 р. [4, с. 26]. У ньому зазначалося, що метою цього заходу є посилення боротьби із злочинністю та зміцнення законності. Встановлювалося, що поряд із слідчими органів прокуратури та державної безпеки попереднє слідство має провадитися також і слідчими органів охорони громадського порядку. У своїй роботі слідчі органів МОГП при провадженні попереднього слідства мали користуватися нормами кримінально-процесуального законодавства, передбаченими для попереднього слідства. Слід відзначити, що до цього самостійно існували слідчі апарати, підрозділи позавідомчої охорони, інспекції виправних робіт [5, с. 26].

Зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР були внесені Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 13.06.1963 р. [6]. У п. 7 статті 32, у поняття «слідчий», крім слідчих прокуратури та слідчих органів державної безпеки, були включені слідчі органи охорони громадського порядку. У статті 102 «Органи попереднього слідства» було зазначено, що органами попереднього слідства є слідчі прокуратури, слідчі органи охорони громадського порядку та слідчі органи державної безпеки. Статтею 112 «Підслідність» було чітко визначено питання підслідності по справах про злочини, передбачені статтями Кримінального кодексу УРСР, по яких попереднє слідство належало провадити органам охорони громадського порядку. Отримання права провадження органами охорони громадського порядку попереднього слідства зобов'язало МОГП УРСР до швидшого вирішення питань організаційно-правового та матеріально-технічного забезпечення, керування та контролю за діяльністю, кадрового забезпечення новостворюваних підрозділів нової для МОГП служби. Зокрема, для організації і керівництва слідчою роботою у складі МОГП УРСР було створене слідче управління. В обласних управліннях охорони громадського порядку створювались слідчі відділи (відділення). А у містах, районах, на залізничних дільницях та дільницях водних басейнів утворювались слідчі відділення і групи слідчих. Також було затверджено «Положення про організацію і діяльність слідчих апаратів в органах Міністерства охорони громадського порядку» та визначено структуру і штати слідчих апаратів у системі МОГП УРСР. Спеціальні ж апарати для провадження дізнання були скасовані, а його провадження було покладене на оперативно-начальницький склад органів міліції по лініях служб, у тому числі й на дільничних уповноважених [4, с. 26].

Нове законодавство значно розширило повноваження слідчого, підвищило його процесуальну самостійність, а також і його відповідальність за ефективність проведення попереднього слідства. Процесуальна самостійність слідчого полягала в тому, що всі рішення про напрямок попереднього слідства і про проведення слідчих дій він приймає самостійно, за винятком тих випадків, коли закон передбачає необхідність отримання санкції прокурора. Проте в організації діяльності слідчих існували й певні недоліки. Так, керівники слідчих підрозділів не мали права процесуального контролю за роботою слідчих. Лише Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.01.1966 р. КПК УРСР доповнено статтею, яка визначила повноваження начальника слідчого відділу. Начальники слідчих відділів попереднього слідства набули керівних прав, відповідаючи за організацію слідчої роботи. Раніше їх правове становище в системі органів внутрішніх справ і державної безпеки процесуальним законом не регламентувалося, вони діяли на підставі відомчих положень, наказів та інструкцій. Цим Указом процесуальне положення начальника слідчого відділу в кримінальному процесі УРСР було врегульовано вперше [5, с. 27].

На початковому етапі становлення слідчих апаратів охорони громадського порядку (ОГП) постала проблема забезпечення підрозділів високоосвіченими кадрами. Оскільки, згідно з Положенням про організацію і діяльність слідчого апарату в органах МОГП УРСР, на посади слідчих могли призначатись лише особи, які мали вищу юридичну освіту. Тільки у порядку винятку на слідчу роботу могли залучатись особи з середньою юридичною освітою, якщо вони мали значний досвід практичної роботи з розслідування кримінальних справ.

З метою подолання дефіциту кваліфікованих кадрів міліції у 1965 р. було достроково проведений випуск у спеціальних середніх школах міліції. Так, на вакантні посади оперативно-начальницького складу було призначено 572 випускники. Відповідно до постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 03.05.1965 р. штати міліції УРСР було збільшено на 4000 одиниць [4].

Вищу юридичну освіту працівники міліції могли отримувати у вищих школах МОГП, юридичних інститутах, на юридичних факультетах університетів. У м. Києві з 1960 р. працювала Вища школа МВС УРСР (з 1962 р. – Вища школа МОГП УРСР, а з 1966 р. – Київська вища школа МОГП СРСР). Окрім стаціонарного відділення, вона мала й заочне. Юристів середньої кваліфікації для органів міліції УРСР готували Донецька, Івано-Франківська, Львівська та Одеська середні спеціальні школи міліції [5, с. 27].

Повертаючись у 1962 р., слід між тим відзначити, що органи міліції республіки значно посилили зв'язки та взаємодію з громадськістю у справі боротьби зі злочинністю та порушеннями громадського порядку. Міністерство охорони громадського порядку УРСР присвятило цьому важливому питанню ряд наказів і вказівок. Так, згідно з наказом по Міністерству охорони громадського порядку № 0328 від 16.11.1962 р. було запроваджено інститут позаштатних громадських співробітників міліції. Для забезпечення успішної діяльності слідчого апарату органів ОГП та зміцнення його зв'язків з громадськістю наказом Міністра охорони громадського порядку УРСР «Про участь громадських помічників слідчого у роботі слідчого апарату МОГП УРСР» від 08.10.1963 р. затверджено Положення про громадських помічників слідчого [5, с. 52]. Згідно з ним слідчим відділам (відділенням, групам, управлінням) надавалось право залучати для виконання завдань у ролі громадських помічників пенсіонерів МОГП – КДБ, Радянської Армії, студентів вищих юридичних навчальних закладів та інших осіб, які бажали та були здатні за своїми особистими якостями надавати допомогу слідчим апаратам [8, с. 27].

Громадські помічники слідчого залучались, зокрема, до виконання доручень із збирання даних про особу та спосіб життя обвинуваченого; виявлення, вивчення й узагальнення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, розробки та проведення заходів з їх усунення; надання допомоги у підготовці зборів трудових колективів для обговорення особи правопорушників; надання допомоги у проведенні окремих слідчих дій спільно зі слідчим: обшуків, оглядів місць учинення злочину та речових доказів, слідчих експериментів, виїмок документів; встановлення очевидців та свідків у справах; виконання окремих доручень з перевірки скарг і заяв громадян та інших доручень, не пов'язаних із проведенням процесуальних дій; проведення правової пропаганди серед населення [4].

Положенням категорично заборонялось доручати громадським помічникам слідчого самостійно, від свого імені або від імені слідчого проведення будь-яких процесуальних дій. Кожному громадському помічнику слідчого видавалося посвідчення встановленого зразка, яке він був зобов'язаний мати при собі при виконанні обов'язків. Безпосереднє керівництво громадськими помічниками слідчого було покладено на слідчих. Контроль за цією роботою здійснювали начальники слідчих відділів (відділень).

У висновку слід відзначити, що положення органів попереднього слідства в той чи інший часовий період свого становлення та розвитку відповідає моделі соціально-економічного та політичного розвитку держави, які впливають з нього завданням, які визначає держава.

Аналіз досвіду та чинного законодавства вичленував три великі проблеми, що переслідують органи попереднього слідства протягом його становлення і розвитку: відсутність чіткого розподілу (змішання) функцій, здійснюваних в ході дзнання та слідства; наділення різнорідними, а часом несумісними функціями слідчого: судової функцією вирішення справи, кримінального переслідування та захисту і здійснення змагальності на попередньому розслідуванні.

Розв'язання проблем сучасного українського досудового слідства повинно відбуватися в напрямку вдосконалення як організації досудового слідства, так і його нормативної бази.

З урахуванням сучасних тенденцій державної політики існування в прокуратурі, органах безпеки, внутрішніх справ та податкової міліції слідчих апаратів, з яких найбільшим за чисельністю й навантаженням є слідчий апарат органів внутрішніх справ, раціональнішим буде вирішення питання щодо створення єдиного слідчого відомства, котре доцільно створити як нове формування в системі державних органів [1].

Об'єднання слідчих органів та створення єдиного Слідчого комітету забезпечить проведення єдиної кримінальної політики на всій території країни; виключить втручання в процесуальну діяльність не вповноважених на те законом осіб та органів, сприятиме зміцненню законності в діяльності правоохоронних органів, у тому числі органів досудового слідства.

Висновки. Слідчий комітет має входити до центральних органів виконавчої влади. Регіональні та місцеві слідчі підрозділи (слідчі управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, слідчі відділи в районах, містах) мають підпорядковуватися лише Слідчому комітетові України. Запропонована організаційна форма системи досудового слідства зможе усунути залежність слідчого від органів дзнання та інших органів виконавчої влади й місцевого самоврядування. У слідчих підрозділах потрібно передбачити чітку спеціалізацію слідчих. Нагляд і контроль за діяльністю органів досудового слідства необхідно покласти, відповідно, на органи прокуратури та суду.

Список використаних джерел:

1. Солдатенко О.А. Досудове слідство в Україні: становлення та перспективи розвитку : дис.. кад. юрид. наук : 12 00 09/ Солдатенко Олена Анатоліївна . – Запоріжжє. – 2006. – 239 с.
2. Трофанчук Г.І. Історія держави і права / І.Г.Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1961 р. [Електроннийресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
4. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 06.04.1963 г. «О предоставлении права производства предварительного следствия органами охраны общественного порядка» // Ведомости Верховного Совета СССР. – Офиц. изд. – М. : Госполитиздат, 1963. – № 15. – Ст. 181.
5. Михайленко П.П. Міліція у складі МОГП УРСР (1962 – 1968 рр.) / П.П. Михайленко, В.М. Довбня // Міліція України. – 2004. – № 4. – С. 26–27.
6. Про внесення доповнень до кримінального та кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Указ ПВР УРСР від 13.06.1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 25. – Ст. 406.
7. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 18.01.1966 р. « Про доповнення КПК УРСР статтею 114 – 1 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966 р. – № 4. – Ст. 15.
8. Ісмайлов К.Ю. Регресивний аналіз розвитку слідчих підрозділів України / К.Ю. Ісмайлов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 3. – С. 47–54.

